

КИБЕРМАКОНДА СОДИР ЭТИЛАЁТГАН ЖИНОЯТЛАРНИНГ КЕЛИБ ЧИҚИШИ

Сафарова Дилбар Бахрилла Кизи

ИИБ академияси курсанти

Аннотатсия: *Ushbu maqolaning* долзарблиги кибер маконда содир этиладиган жиноятлар, уларни турлари, олдини олишда кибер хавфсизликни таъминлашнинг ўрнини ўрганишдан иборат. Мазкур мақоланинг мақсади ахборот технологияларидан фойдаланиб содир этиладиган жиноятлар турларини, кибержиноятларнинг ривожланиши ва сабабларини, унинг ўзига хос хусусиятларини аниқлаш, кибермакон тушунчаси, унда содир этилиши мумкин бўлган жиноятлар статистикасини ўрганиб чиқиб, сабаб шароитларни аниқлаш, кибержиноятчиликни олдини олиш мақсадида жамоатчиликка кенг тарғиб этиб, келажакда шу каби жиноят қурбонлари ёки ушбу жиноятларни субъекти бўлишини олдини олиш. Замон техника ютуқлардан фойдаланиб, кибержиноятларни фош этиш, илгор хорижий давлатлар тажрибаларини ўрганиб уни амалиётга татбиқ этиш чора тадбирлар юзасидан таклиф ва тавсиялар ишлаб чиқилган.

Аннотация: *Актуальность* данной статьи заключается в изучении преступлений, совершаемых в киберпространстве, их видов, а также роли кибербезопасности в предотвращении. Цель данной статьи - определить виды преступлений, совершаемых с использованием информационных технологий, развитие и причины киберпреступлений, их специфические характеристики, понятие киберпространства, статистику преступлений, которые могут быть совершены в нем, определить причинные условия, широко распространить его среди общественности, чтобы предотвратить киберпреступность и в будущем не допустить, чтобы жертвы таких преступлений или субъекты этих преступлений стали жертвами таких преступлений.

Abstract: *The relevance of this article is the study of crimes committed in cyber space, their types, and the role of cyber security in prevention. The purpose of this article is to determine the types of crimes committed using information technologies, the development and causes of cybercrimes, its specific features, the concept of cyberspace, the statistics of crimes that can be committed in it, and to determine the causal conditions, to promote it to the public in order to prevent cybercrime, and in the future to prevent victims of such crimes or becoming subjects of these crimes.*

Махфий маълумотлар қонуний тарзда ҳимояланган ҳолатда юз берувчи кибержиноятлар билан боғлиқ кўпгина жиноятлар мавжуд. Халқаро миқёсда ҳукумат ҳам, нодавлат ҳам субъектлар кибержиноятлар, жумладан, жосуслик, молиявий ўғирлик ва бошқа трансчегаравий жиноятлар билан шуғулланади. Халқаро

чегараларни кесиб ўтувчи ва камида битта миллий давлатнинг хатти-ҳаракатларини ўз ичига олган кибержиноятлар баъзан киберуруш деб аталади. Уоррен Баффет кибержиноятни „инсониятнинг биринчи рақамли муаммоси“ деб тарифлайди ва „инсоният учун реал хавф туғдиради“, дея қўшимча қилиб ўтади.

2014-йилда чоп этилган ҳисоботда (McAfee ҳомийлигида) жаҳон иқтисодиётига етказилган йиллик зарар 445 миллиард долларни ташкил қилган. Сйберсесуритй Вентурес томонидан 2016-йилги ҳисоботда кибержиноятлар натижасида етказилган глобал зарарлар 2021-йилга келиб йилига 6 триллион долларгача, 2025-йилга келиб эса 10,5 триллион долларгача кўтарилиши башорат қилинган эди.

2012-йилда АҚШда онлайн кредит ва дебет карталаридаги фирибгарлик оқибатида тахминан 1,5 миллиард доллар ёқотилган 2018-йилда Стратегик ва халқаро тадқиқотлар маркази (ССИС) томонидан McAfee билан ҳамкорликда ўтказилган тадқиқот шуни кўрсатадики, ҳар йили глобал ЯИМнинг қарийб бир фоизи, яъни 600 миллиард долларга яқини кибержиноятлар туфайли ёқолади. Жаҳон Иқтисодий Форуми 2020 Глобал Риск ҳисоботида уюшган кибержиноятлар идоралари жинойий фаолиятни онлайн қилиш учун кучларни бирлаштираётганини тасдиқлади, шу билан бирга уларнинг аниқлаш ва жинойий жавобгарликка тортилиш эҳтимоли АҚШда 1 фоиздан камроқни ташкил қилади.

Бугунги кунда интернет ҳар бир инсоннинг кундалик ҳаётининг муҳим қисмига айланди. Асосий алоқалардан онлайн харидларгача у бутун дунёни эгаллаб келмоқда. Компаниялар ўз фаолиятини интернет орқали давом эттиришни ҳам танладилар. Натижада электрон тижоратнинг ўсиши. Кўпгина давлат тартиб-қоидалари ҳам онлайн тарзда амалга оширилмоқда ва электрон молия сўнгги бир йил ичида жуда катта ўсишни кузатди.

Интернетнинг ўсиши билан у билан боғлиқ хавфлар ҳам ошди. Киберҳуқуқ кибер жиноятларнинг олдини олиш учун кибермакон устидан қалқон вазифасини бажармоқда. Гарчи бу қонун чиқарувчилар ва жиноятчиликка қарши кураш учун қийин вазифа бўлсада. Расмийлар интернетда содир бўладиган ноқонуний хатти-ҳаракатларнинг олдини олиш учун қонунлар яратиш ва ўрнатишни ўз зиммаларига олдилар.

Халқаро хусусий ҳуқуқнинг предмети кўп қиррали (шахсий, мулкӣ, оилавий, меҳнат, хизмат кўрсатиш) муносабатларни ўз ичига қамраб олади. Ушбу ҳуқуқ қоидаларини пухта ўзлаштириш республикамизда бошқа давлатларнинг жисмоний ва юридик шахслари иштирокида ўрнатилган ижтимоийиқтисодий муносабатлар юзасидан вужудга келадиган муаммолар ва низоларни малакали ҳал қилиш учун зарурдир.

Кибер ҳуқуқ, шунингдек, Интернет ҳуқуқи ёки кибер ҳуқуқ сифатида ҳам танилган, ҳуқуқий информатика билан боғлиқ бўлган умумий ҳуқуқий тизимнинг бир қисми бўлиб, ахборотнинг рақамли айланишини, электрон тижорат, дастурий

таъминот ва ахборот хавфсизлигини назорат қилади. У ҳуқуқий информатика ва электрон элементлар, жумладан, ахборот тизимлари, компьютер лар, дастурий таъминот ва техник воситалар билан боғлиқ. У Интернетга кириш ва ундан фойдаланиш каби кўплаб соҳаларни ўз ичига олади, турли кичик мавзуларни, шунингдек, сўз эркинлиги ва онлайн махфийликни ўз ичига олади.

Компьютер фирибгарлиги ва суиистеъмоли тўғрисидаги қонун 1986 йилда қабул қилинган СФАА (Сомпутер Фраунд анд Абусе Акт) деб номланган биринчи кибер қонун бўлди. Бу қонун компьютер ларга рухсатсиз киришнинг олдини олишда ёрдам беради. Шунингдек, ушбу қонунни бузганлик ёки ҳар қандай ноқонуний фаолиятни амалга оширганлик учун жазолар келтириб ўтилган.

Чет эл ҳуқуқшунослигида Интернет-ҳуқуқи дастлаб ҳуқуқнинг мустақил соҳаси сифатида эмас, балки ҳуқуқнинг турли соҳалари билан боғлиқ бўлган ва қандайдир Интернет билан боғлиқ бўлган муносабатларни тартибга солувчи кўп йўналишли ҳуқуқий нормалар ва институтлар мажмуи сифатида қаралган эди.

Киберҳуқуқ ахборот алмашинуви дастурий таъминотни ишлаб чиқиш ва Интернетресурсларнинг ишлаш масалаларни ўз ичига олади. Бошқача қилиб айтганда, кибер ҳуқуқ юридик фаннинг бир соҳаси сифатида, компьютер технологиялари ва ёки виртуал макон билан узвий боғлиқликда мавжуд бўлган барча ҳуқуқий муносабатларни тадқиқот қилишга давогарлик қилади.

Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик Кодексининг 1158-моддасини қуйидаги қоида билан тўлдириш мумкин: "Интернетда ривожланаётган ҳуқуқий муносабатларни тартибга солишда қўлланиладиган қонунни белгилашнинг ўзига тартибга солишда қўлланиладиган қонунни белгилашнинг ўзига хос хусусиятлари тегишли ҳуқуқий муносабатларнинг икки ёки ундан ортиқ давлатларнинг ҳуқуқий тартиби билан ҳуқуқий алоқаси намоён бўлиши асосида белгиланади".

Ҳозирги вақтда технологиянинг ривожланиши билан жиноятчиликнинг янги турлари пайдо бўлмоқда, булар эса кибермаконда содир этилаётган жиноятлар . Уларнинг асосий қисми иқтисодий жиноятларга тегишли бўлиб, тадбиркорлик фаолиятига ва иқтисодиёт томонидан давлатимизга жиддий зарар етказмоқда. Жиноят ҳуқуқи ва криминология нуқтаи назаридан кибержиноятчилик тушунчаси, табиати, турлари, шунингдек уларга қарши курашиш чоралари фаол "муҳокама қилинмоқда". Бундай янги жиноят турларини самарали чоралар билан олдини олишда, жинойий-ҳуқуқий таъсир чоралари кўриб чиқилмоқда. Бироқ, ушбу кибержиноят муаммолари бўйича жинойий Қонунчилик ҳар доим ҳам ўз вақтида жавоб беришга вақт топа олмаябди.

Кибер жиноятлар халқаро миқёсидаги жиноятлар ҳисобланади, чунки сўнги йилларда улар давлат чегараларидан ташқарида содир етилмоқда. Кибер маконда кибер жиноятларни содир этишга таъсир қилувчи асосий омиллар:

- иқтисодий инқироз;
- зарур товарлар нархининг ошиши;

- турмуш даражасининг пасайиши;
- ишсизлик даражаси ошиб бориши ва бошқалар.

Касперский лабораториясининг маълумот беришича, бугунги кунга келиб ҳар куни халқаро интернет тармоғида 310 мингдан зиёд зарарланган дастурий вируслар тарқатилмоқда. 2006 йилларда ушбу кўрсаткич 1,4 мингтани ташкил қилар эди. Бу эса халқаро интернет тармоғидаги киберхужумлар диапазони ўтган ўн йил ичида камида 200 марта ошганидан далолат беради. Айни пайтда вируслар орқали амалга оширилаётган киберхужумлар жуда хатарли тус олмоқда. Тарқатилаётган вирусларнинг аксарияти банк хизматларини кўрсатадиган жаҳон ахборот тармоғини заифлаштириш орқали, у ердан молиявий маълумотларни ўғирлашни кўзлайди. 2016 йил таҳлилларидан маълум бўлишича, банк-молия соҳасидаги йирик муассасалар, онлайн тўлов жараёнларини амалга оширувчи тизимлар, савдо мажмуалари, меҳмонхона ва савдо терминаллари энг кўп фойдаланиладиган марказлар хакерларнинг асосий диққат марказида туради.

Мисол учун, Carbanak кибер жиноятчилик гуруҳи ҳамда унинг SWIFT номли хакерлари банк ва бир қатор молиявий институтлардан ҳар йили 1 млн АҚШ долларидан зиёд маблағни ўғирлайди. Бу турдаги жиноятларни амалга ошириш катта маблағ келтиргани ҳамда бу жиноятларни фош этиш қийин бўлгани сабабли ҳам, бугун хакерлик жиноятлари ва шунга ўхшаш ахборот хуружлари сони ортиб бормоқда. 2016 йилда молиявий ўғирликни кўзлаган фишинг хужумлари сон ва профессионалик жиҳатдан ошган. Хусусан, хакерларнинг «кўринмас қармоғи» орқали ахборот хуружларини уюштириш 13.4 фоизга ошиб, жами молиявий кибер хужумларни кўзлаган хакерлик жиноятларининг 47.48 фоиз қисмини ташкил қилган. Жумладан, одамларга банк хизматларини кўрсатишни таклиф қилиш, сохта банк тизимларини яратиш орқали зарур ахборотларни ўғирлаш, электрон почталар орқали банк тизимларига хужум уюштириш, интернет тармоғида турли хилдаги қизиқарли акция ва викториналарни ташкил этиш орқали фойдаланувчиларнинг маълумотларини ўғирлаш ҳолатлари кузатилмоқда. 2016 йилда банк тизимларини ишдан чиқаришни мақсад қилган «троян» вируслари сони 30.55 фоизга ошиб, 1,088,900 тага етган. Улар орасида айниқса «Zbot» энг кўп тарқалган, «Gozi», «Numaim», «Shiotob» оммалашаётган зарарли файллар оиласи. Бундай вирус хужумига учраган одамларнинг 17.17 фоизи тизимлардан корпоратив шаклда фойдаланувчилар бўлишган. Бундай зарарли файлларни тарқалиши асосан Россия, Германия, Япония, Вьетнам ҳамда АҚШда кўп кузатилган. Бугун бу каби вируслар туфайли молиявий зарар кўраётган кичик фирмалар сони ҳам ортиб бормоқда. Android тизими фойдаланувчиларига уюштирилган хужумлари сони 2016 йилда 430 фоизга ошиб, жаҳон миқёсида 305,000 тани ташкил қилмоқда. Жумладан, Россия, Австралия, Украина давлатларида бу вирусларнинг кенг тарқалгани маълум бўлди.

Хусусан, Россия ҳудудида «Asacub» ҳамда «Svpeng» номли вируслар оиласи оммалашган. Бу вируслар жамланмаси маълум бир сайт эгаси Google сайтига

реклама қўйишга рухсат бериши эвазига ундан пул олиши мумкин бўлган Google AdSense хизмати орқали тарқалган. Бунда Google рекламаси мавжуд сайтга кирган Android фойдаланувчиси зарарли файлини юктириб олади ва хакерларнинг «курбони»га айланади.

Шу боис, ахборот хавфсизлиги соҳаси мутахассислари Android операцион тизимида фаолият кўрсатувчи девайслар эгаларига интернетдан фойдаланишда ишончли манбааларга киришни маслаҳат бермоқдалар. Айниқса, банк-молиявий иловалари ўрнатилган мобиль қурилмаларга зарарли иловаларни ортириб олиш катта йўқотишларга сабаб бўлиши мумкин. Жорий йилнинг 7 февраль куни Москва шаҳрида бўлиб ўтган Кибер хавфсизлик бўйича халқаро форум (Cyber Security Forum-2017)да кибер жиноятлар оламида бугун энг кўп тарқалган учта хуруж қайд этилди. Экспертларнинг фикрича, фишинг орқали маълумотларни ўғирлаш, махфий мақсадга эга мобиль иловалар орқали электрон қурилмаларга кириб бориш ва алоқанинг ҳимоя қилинмаган каналларини томоша қилиш орқали бугун кўпчилик интернет фойдаланувчилари кибер жиноятларнинг курбонига айланмоқда.

Бугунги кунда кибер жиноятчиликда муайян шахснинг ёки объектнинг географик жойлашган нуқтаси тўғрисида хабар тарқатиш, шахсий маълумотлар базасини бузиб кириш каби хизматлар оммалашган. Хаккерлар бу каби маълумотларни интернет ва ижтимоий тармоқ фойдаланувчилари томонидан турли электрон ресурсларга уларнинг фойдаланиш шартларини ўқимасдан туриб киришлари эвазига олишмоқда.

Яъни, биз ижтимоий тармоқда дуч келадиган «Неча йил яшайсиз?», «АҚШ президенти сиз ҳақингизда нима дейди?», «Қайси Голливуд актёрига ўхшайсиз» каби хизматлар аслида фишинг бўлиб, сиз улардан фойдаланиш чоғида уларнинг шартига рози бўласиз ва ўзингиз тўғрингиздаги маълумотларни уларга ҳадя қилган бўласиз. Бу маълумотлар эса махфий равишда ташкил этилган йирик «қора ахборот бозорлари»да катта маблағга сотилади.

«Касперский лабораторияси»нинг гувоҳлик беришича, Ўзбекистонда кибер хуружга учраётганларнинг 1,6 фоизига банк-троянлари зарар етказмоқда. Кибер-вирус хуружига учраганлар орасидан банк-троянларининг курбонига айланган фойдаланувчилар улуши бўйича Ўзбекистон жаҳондаги энг юқори кўрсаткичга эга 10 та мамлакат қаторида 10-ўринни эгаллаган. Мобиль қурилмалар хавф-хатари географиясига мувофиқ, Ўзбекистондаги мобиль қурилмаларга йилида 1000 тадан 50 мингтагача зарарли вирусга эга иловалар зарар етказади.

Кибержиноятчиликка қарши курашиш, яъни, ахборот технологиялари ва хавфсизлик соҳасидаги жиноятлар билан курашиш, глобал муаммога айланмоқда. Барча давлатлар, хусусан халқаро ҳамжамият ахборот хавфсизлигини таъминлаш маълумотларидан фойдаланган ҳолда жинойий тажовузларнинг олдини олиш чоралари кўрилмоқда. Статистик маълумотларга кўра 2020 йилнинг биринчи ярмида мобил ёки телекоммуникация тармоқлари билан фойдаланувчилар тахминан 7

миллиард кишини қамраб олди (дунё аҳолисининг 94 %), кибержиноятчилик натижасида етказилган зарар миқдори йилига 1,3 фоиз ЯИМ ташкил этади.

АДАБИЕТЛАР:

1. Киберпреступность и отмывание денег // Евразийская группа по
2. противодействию легализации преступных доходов и финансированию терроризма. / Проект типологического исследования ЕАГ
3. Чугунов А.В. Ч-83 Развитие информационного общества: теории, концепции и программы: Учебное пособие. – СПб.: Ф-т филологии и искусств СПбГУ, 2007.
4. Brown C., Investigating and Prosecuting Cyber Crime: Forensic Dependencies
5. Barriers to Justice // International Journal of Cyber Criminology Vol 9 Issue 1 January – June 2015.
6. Definition of Cybersecurity Gaps and overlaps in standardisation // European
7. Union Agency for Network and Information Security V1.0 December 2015. Heraklion,
8. Бондарь В.В., Киберпреступность – современное состояние и пути борьбы // Юридические записки. 2013. № 2.
9. [http:// akadmvd.uz](http://akadmvd.uz) (Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси);
10. [http:// lex.uz](http://lex.uz) (Ўзбекистон Республикаси Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси);
11. [http:// uzsci.net](http://uzsci.net) (Илмий таълим тармоғи);
12. [http:// www.academy.uz](http://www.academy.uz) (Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси);